

Jongeren gezond met geld leren omgaan loont

Marc Anderson en Pim van Heijst

In 2007 ontving het Lectoraat Participatie en Maatschappelijke Ontwikkeling (PMO) van de Hogeschool Utrecht (HU) uit het werkveld schuldhulpverlening steeds meer signalen over de toenemende schuldenproblematiek bij jongeren (Van Heijst en Verhagen, 2009). In samenwerking met de toenmalige Kredietbank Utrecht, de Koninklijke Beroepsorganisatie van Gerechtsdeurwaarders, het Nibud en ROC Midden Nederland (ROC MN) is dat jaar een preventieproject gestart, waarin onderzoek, praktijk en onderwijs worden gecombineerd (Verhagen e.a., 2008). In 2010 startte het lectoraat Rechten aan de HU. Sinds 2012 wordt er in onderlinge samenwerking door beide lectoraten onderzoek gedaan naar het bevorderen van gezond financieel gedrag onder jongeren. In deze bijdrage doen we verslag van de wijze waarop het onderzoek, in relatie tot de beroepspraktijk en het onderwijs, vorm krijgt. Tevens wordt beschreven tot welke nieuwe inzichten dit heeft geleid.

Onderzoeksopzet

Het project Jongeren en Geld is een praktijk- en onderzoeksprogramma waarin interventies worden gecombineerd met praktijkgericht onderzoek. Deze combinatie heeft tot doel resultaten en succesfactoren van schuldpreventie zichtbaar te maken om zo de kwaliteit van de schuldpreventieactiviteiten te verbeteren. Binnen het project hebben we een mix van interventies ontwikkeld met als uitgangspunt 'Voor Jongeren door Jongeren'. Zo wordt er door studenten van de HU een financieel spreekuur georganiseerd, staan er jaarlijks de Week van het geld en de Week van de Belastingaangifte op de agenda en worden er workshops georganiseerd

voor ROC-docenten en -studenten. Met onderzoek proberen we het effect van deze activiteiten inzichtelijk te maken. De hoofdvraag daarbij is:

Wat zijn bewezen of waarschijnlijke kenmerken waaraan interventies gericht op het voorkomen van schulden bij ROC-studenten moeten voldoen en wat zijn de effecten van deze determinanten op het financieel bewustzijn van ROC-studenten?

Deelvragen, die de afgelopen jaren aan bod kwamen, zijn:

- ♦ Wat is de aard en omvang van de financiële problematiek van ROC-studenten?
- ♦ Welke elementen spelen een rol bij de ontwikkeling van gezond financieel gedrag bij ROC-studenten?
- ♦ Wat zijn de behoeften van ROC-studenten aan financiële ondersteuning?
- ♦ Op welke manier en in welke mate draagt de peer-to-peerstrategie op het gebied van schuldpreventie binnen het ROC bij aan de effectiviteit van de interventies?
- ♦ Wat is de rol van professionals (docenten, begeleiders, maatschappelijk werkers) bij de bevordering van financiële bewustwording van jongeren?
- ♦ Hoe kan de ondersteuning van de financiële gezondheid van jongeren op het ROC worden georganiseerd?

Ter beantwoording van deze vragen is gebruikgemaakt van een combinatie van kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden. Zo hebben we, om inzicht te krijgen in het financieel bewustzijn van ROC-studenten en hoe dit zich in de tijd ontwikkelt, bij de start van het project een enquête uitgezet bij een groot aantal studenten van ROC

MN in Utrecht. Deze enquête meet het financieel bewustzijn van de studenten, te verdelen in financiële kennis, vaardigheden, houding en motivatie.

Daarnaast meet de enquête het financiële gedrag van de studenten, zoals spaar- en leengedrag (o.a. Van Heijst en Verhagen, 2009; Van Heijst en Verhagen (red.) 2010). In totaal hebben 1680 studenten de enquête ingevuld.

Studenten van de HU namen de afgelopen jaren semigestructureerde interviews met ROC-studenten af. De interviews gingen over het financieel bewustzijn van de ROC-studenten en over (hun bekendheid met) de preventieve interventies die op hun school waren uitgevoerd. Studenten waren betrokken vanuit hun stage, afstuderen of minor en afkomstig uit diverse opleidingen aan de faculteit Maatschappij en Recht (MWD, SJD, Pedagogiek, CMV, SPH). In totaal zijn er 38 ROC-studenten geïnterviewd.

Interviews met ROC-medewerkers zijn afgenomen door een onderzoeker van de HU. De interviews gingen over de rol die het thema financiën speelt in hun werk en de wijze waarop de studenten met geld omgaan. Tevens is aandacht besteed aan de wijze waarop ondersteuning aan ROC-studenten is georganiseerd op ROC MN. In de eerste fase (2009) zijn 28 medewerkers geïnterviewd. In de tweede fase (2012) zijn 13 medewerkers geïnterviewd.

Ook is er onderzoek gedaan op welke manier en in welke mate de peer-to-peerstrategie op het gebied van schuldpreventie binnen het ROC bijdraagt aan de effectiviteit van de interventies. Hiertoe zijn bij 12 ROC-studenten, die op het financieel spreekuur zijn geweest, gesplitste semi-gestructureerde interviews afgenomen.

Daarnaast hebben we een analyse gemaakt van het registratiesysteem van het financieel spreekuur.

Er is een onderverdeling te maken naar onderzoeksresultaten en hun effecten in de praktijk en de resultaten van het project voor het HBO-onderwijs. Het gaat te ver om binnen de beperkte ruimte in deze bijdrage gedetailleerd in te gaan op alle onderzoeksresultaten. Graag verwijzen we naar eerdere publicaties (o.a. Van Heijst en Verhagen (2009), Van Heijst en Verhagen (red.) (2010), Jurrius (2012), Van Heijst en Anderson (2013)) voor een uitgebreider overzicht. Ook willen we benadrukken dat er geen definitief antwoord kan worden gegeven op de hoofdvraag. Het doen van praktijkgericht onderzoek is ons inziens een proces waarin in wisselwerking met de beroepspraktijk en het onderzoek naar antwoorden wordt gezocht op maatschappelijke vragen (zie o.a. Butter en Verhagen, Hogeschool Utrecht). Deze zijn per definitie veranderlijk. We geven hier een kort overzicht van de meest in het oog springende uitkomsten.

Resultaten eerste fase

In de eerste fase van het project Jongeren en Geld lag de focus op het in kaart brengen van de omvang en achtergronden van de problematiek. ROC-studenten zijn in drie groepen te verdelen. Om te beginnen gaat ongeveer 65% gezond om met geld en heeft geen problemen. De tweede groep, 30% van de studenten, heeft nog geen problemen maar vertoont wel risicovol gedrag. Tot slot heeft een kleine groep jongeren van ongeveer 5% problematische schulden (vgl. Van Bommel 2007; Nibud 2005). Dit is relatief een kleine groep maar in absolute aantallen groot. Docenten en schoolmaatschappelijk werkers bevestigen

dit beeld. Ook zij wijzen op het gebrek aan controle van leerlingen over hun geldzaken, mede refererend aan het risico van vroegtijdige schooluitval.

Op basis van verschillende onderzoeken blijken de volgende elementen een rol te spelen bij de ontwikkeling van gezond financieel gedrag bij ROC-studenten:

- ◆ Juiste toon en woordkeuze zijn van belang. De professional hoeft geen 'jeugdtaal' te spreken, maar moet betrouwbaar overkomen.
- ◆ Structureel programma met meerdere leermomenten is gewenst, niet een eenmalig lesje budgetteren.
- ◆ Goede communicatie, rekening houdend met de stijl van de ROC-student: beter een sms gestuurd dan de voicemail ingesproken, want dat laatste kost de student geld.

Het project laat bovendien zien dat ROC-studenten behoefte hebben aan financiële ondersteuning. In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt is het voor deze jongeren geen taboe om over geld te praten, mits dit gebeurt in de relatief veilige omgeving van hun klas. Van de ROC-studenten zegt 93% er behoefte aan te hebben dat docenten en ouders meer aandacht besteden aan het leren omgaan met geld. Ook het financieel spreekuur voorziet duidelijk in een behoefte en blijkt laagdrempelig te zijn. De duur van de begeleiding wordt door de medewerkers afgestemd op de student en zijn vraag. Uit het registratiesysteem van het financieel spreekuur (Reesink, 2012) blijkt dat studenten die langskomen vooral problemen hebben met schulden (41,5%). Daarnaast zijn er veel vragen over schoolkosten (28,7%). ROC-studenten hadden moeite het lesgeld, schoolboeken, materiaalkosten en/of het openbaar vervoer naar school en

stage te betalen. Verder waren er veel vragen over studiefinanciering en kosten van het uit huis gaan. Tot slot had een aantal studenten vragen over de kosten en de tegemoetkomingen bij het hebben en krijgen van kinderen, waren enkele studenten opgelicht, hadden problemen met de Belastingdienst en/of het betalen van de eigen bijdrage aan de GGZ.

Uit analyses van het registratiesysteem van het financieel spreekuur wordt duidelijk dat ROC-studenten voornamelijk ondersteund worden bij het maken van begrotingen (53,2%), schuldenoverzichten (30,9%) en het treffen van betalingsregelingen (16%). Daarnaast verstrekt de medewerker van het financieel spreekuur informatie over zaken als werk, belastingaangifte, inkomensondersteunende regelingen, studiefinanciering, zelfstandig wonen en over de financiële gevolgen van een zwangerschap. Zo wordt 18% van de studenten geholpen bij het aanvragen van studiefondsen en 14,9% van de studenten bij tegemoetkomingen en toeslagen. Tot slot heeft bij 31,9% van de ROC-studenten een verwijzing plaatsgevonden naar verdere hulpverlening. Het overgrote deel van de studenten ~ 73% ~ is geholpen middels één of twee afspraken. De studenten die meer afspraken nodig hebben, hebben vooral te maken met schulden, een maandelijks tekort of problemen rondom de schoolkosten. Een deel van de studenten haakt gedurende het proces van de begeleiding af. Opvallend, maar ook begrijpelijk is dat het vooral om studenten gaat die in de schulden zaten.

Peer-to-peer

Uit het gezamenlijke onderzoek van de lectoraten (Anderson en Van Heijst, 2013) naar de wijze waarop en in welke

mate de peer-to-peerstrategie bijdraagt aan de effectiviteit van de interventies binnen het ROC komt het volgende beeld naar voren. Alle studenten pakken verschillende zaken anders aan na het bezoek aan het financieel spreekuur (Appelboom 2012, Ephraïm 2012). Spontaan noemden ze dat er meer op het eigen budget wordt gelet en de administratie beter wordt geordend. Dit beeld wordt versterkt door het antwoord op de vraag wat de studenten zouden doen als hetzelfde probleem zich weer zou voordoen. Slechts één student zou weer naar het financieel spreekuur teruggaan, omdat hij er zelf niet uit zou komen. Vijf studenten gaven aan dat ze nu eerst zelf zouden terugdenken aan de adviezen van de medewerker van het financieel spreekuur. Ook gaven verschillende studenten aan dat hulp vragen goed is en ze dit eerder hadden moeten doen. In de toekomst gaan ze eerder hulp inroepen bij hun vragen of problemen.

“Dan zou ik terug denken aan de stappen die ik samen met het financieel spreekuur heb gemaakt, en het dan zelf proberen. Als het dan niet lukt, zou ik toch nog een keer hulp vragen. Maar ik zou het toch eerst zelf proberen.” (Student ROC MN)

Ook de docenten en studieloopbaanbegeleiders geven aan dat ze effect merken. Het is voor hen ontlastend dat er een zorgstructuur bestaat waarnaar ze studenten kunnen doorverwijzen. De docenten merken dat de studenten, die naar het financieel spreekuur zijn geweest, rustiger zijn.

De geïnterviewde studenten van ROC MN waren over het algemeen positief dat ze geholpen werden door een leeftijdsgenoot, de peer. Zij vinden praten met een leeftijdsgenoot gemakkelijker

dan praten met een ouder iemand, zoals een docent of een schoolmaatschappelijk werker. Studenten gaven aan dat ze het prettig vonden om met iemand van hun eigen leeftijd te praten, omdat deze waarschijnlijk meer begrip zou hebben voor de situatie. Een aantal studenten gaf echter ook aan dat ze de medewerker van het financieel spreekuur bij het eerste contact erg jong vonden om advies te geven. Bij doorvragen bleek echter dat alle studenten vonden dat ze goed geholpen werden en dat er echt naar ze geluisterd werd door de medewerker.

“Ik luister veel meer naar jongeren dan naar docenten.” (student ROC MN)

“Ze waren wel jong. Dat vond ik positief, omdat het makkelijker praat met een andere student. Ik heb zo veel gesprekken gehad met volwassenen. Als je problemen hebt met geld praten ze anders tegen je. Net of je lui bent en niet wil werken. Studenten begrijpen het.” (student ROC MN)

“Het was makkelijk praten. Het kon ook gewoon gezellig zijn. Dat heb je niet vaak, zeker niet bij dat soort gesprekken als het over geld gaat.” (student ROC MN)

Rol professionals

Verschillende onderzoeken binnen het project Jongeren en Geld onderstrepen het belang van de rol van professionals bij de financiële gezondheid van jongeren. Naast de eerder genoemde elementen is het van belang zorgvuldig af te wegen wie de lessen, workshops en trainingen verzorgen. Vaste docenten zorgen voor de structurele inbedding in het reguliere curriculum. Dit voorkomt een ‘eenmalig lesje budgetteren’. Ook hebben zij brede ervaring in het werken

met 'hun' ROC-studenten. Gastdocenten met specifieke kennis zorgen daarentegen voor afwisseling én brengen specifieke kennis en ervaring mee. Hierbij kan ook gebruikgemaakt worden van voorbeeldgedrag van rolmodellen. Het gebruik van dramatische voorbeelden werkt niet. De jongere die door financiële problemen in de goot terecht is gekomen, maakt wel indruk en wordt niet vergeten. Maar het voorbeeld is zo afschrikwekkend dat ROC-studenten zullen denken 'dat overkomt mij niet'. Hierdoor gaat de boodschap verloren.

Over de organisatie van de ondersteuning van de financiële gezondheid van jongeren op het ROC kan het volgende worden opgemerkt. De gedachte, dat aandacht voor geld alleen maar tijd kost, wordt gelogenstraft. Docenten geven aan dat een goed georganiseerde ondersteuning rondom financieel gedrag tijd oplevert. Inbedding in onderwijs en zorgstructuur is daarbij een belangrijke randvoorwaarde. Om dit te initiëren dient er zowel op de werkvloer (docenten, begeleiders en maatschappelijk werkers) als bij het management commitment te zijn. Het ontwikkelen van mooie lespakketten is één, de structurele implementatie ervan is twee.

Maar in hoeverre leveren de ontwikkelde interventies een positieve bijdrage aan het financieel bewustzijn van ROC-studenten? Op basis van de combinatie van kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksresultaten kunnen we stellen dat het loont om, afgestemd per doelgroep, jongeren te leren gezond om te gaan met geld. Professionals met een niet-financiële achtergrond en andere jongeren hebben daarin een belangrijke rol.

Resultaten voor het onderwijs

Zoals beschreven, heeft in het curriculum een vernieuwing van het onderwijs op het gebied van geld en schulden plaatsgevonden. Sinds 2007 hebben er circa 280 tweedejaars studenten Sociaal Juridische Dienstverlening, 40 stagiaires van diverse opleidingen in het sociale domein, 45 minorstudenten met diverse achtergronden en 10 afstudeerders een plek gevonden in onze projecten. Ook zijn studenten actief betrokken bij het geven van trainingen, workshops en presentaties tijdens congressen waarin we de door ons opgedane kennis en ervaring delen. Het project Jongeren en Geld vormt daarmee een schakel tussen het hoger onderwijs en de toekomstige beroepspraktijk van de studenten.

Betrek studenten vanaf de startfase en niet alleen bij de uitvoering. Zoals Jurrius (2013) beschrijft, levert het inzetten van jongeren als onderzoekers weliswaar niet altijd betere kennis op maar biedt het wel andere resultaten. Dit biedt mogelijkheden andere inzichten te verwerven. Ook wordt het zo mogelijk om aansluiting te vinden bij hun motivatie en leidt het zo vroeg mogelijk delen van kennis tot het hoogste leerrendement. Het is dan ook van belang dat er een goede afstemming tussen onderwijs en onderzoek plaatsvindt. Het onderzoeksresultaat vanuit de lectoraten is niet één op één gelijk aan de resultaten die worden verwacht binnen het onderwijs. Maak hierover afspraken tussen de begeleider vanuit het onderwijs en de onderzoeker.

Plek binnen onderzoeklijnen

Het brede perspectief, waarin het Kenniscentrum Sociale Innovatie (KSI) van de HU het project bekijkt, is wezenlijk bepalend voor de toegevoegde

waarde van het project. Het project Jongeren en Geld bundelt vanuit verschillende disciplines de kennis en inzichten omtrent het voorkomen van schulden. Zo maakt het project deel uit van de onderzoekslijn Opgroeien als samenspel van het lectoraat PMO van het KSI. Binnen deze onderzoekslijn onderzoeken we de pedagogische samenhang in wijken. Op papier wordt vaak gesproken van verbindende omgevingen, integrale benaderingen en doorlopende leerlijnen. Maar in hoeverre zijn die ook al aanwezig in de praktijk? Hoe kunnen bijvoorbeeld scholen de opgroei- en ontwikkelkansen van jongeren versterken? Hoe kan handelingsverlegenheid bij docenten worden tegengegaan?

Recent is ook het lectoraat Rechten van het KSI betrokken bij het project. Vanuit de onderzoekslijn Schulden en Incasso wil het lectoraat Rechten bijdragen aan een effectieve, efficiënte en professionele uitvoeringspraktijk in de velden van de schuldhulpverlening en de incasso. Belangrijke vragen hierbij zijn: Wat werkt voor welke klant op welke manier in welke omstandigheden en waarom? Onderzoek naar effectieve interventies (*What works?*) en naar de rol van de professional (*Who works?*) moet bijdragen aan het gefundeerd handelen van professionals. Door onze krachten te bundelen worden kennis en inzichten uit verschillende disciplines gebundeld.

Plek binnen onderwijs

De kruisbestuiving tussen onderzoek, onderwijs en praktijk krijgt binnen het project Jongeren en Geld op meerdere manieren vorm. Het project is illustratief voor de wijze waarop praktijkgericht

onderzoek in een samenspel tussen opleiding en lectoraten vorm krijgt. Ten eerste zijn studenten betrokken bij de voorbereiding en uitvoering van het onderzoek. Zo waren bijvoorbeeld tweedejaars studenten in de cursus Onderzoeksvaardigheden betrokken bij kwantitatief en kwalitatief onderzoek onder MBO-studenten naar leningen en schulden. Ook ontwikkelden en evalueerden derdejaars studenten tijdens hun stage interventies gericht op financieel gezond gedrag. Vierdejaars afstudeerstudenten voerden specifieke onderzoeksopdrachten uit, bijvoorbeeld naar de vraag op welke manier en in welke mate de peer-to-peerstrategie op het gebied van schuldpreventie binnen het ROC bijdraagt aan de effectiviteit van de interventies. Studenten leren hiermee in de praktijk een onderzoekende houding te ontwikkelen en toe te passen en dragen tegelijkertijd bij aan relevante kennisontwikkeling. Hierdoor kan hun toekomstige beroepspraktijk verbeteren.

Ten tweede benutten we de kennisopbrengsten uit het onderzoek voor het onderwijs. Onderzoeksresultaten werden in samenspraak met betrokken praktijkprofessionals verwerkt in de minor Geld en Schulden. Daarnaast kreeg het thema Geld en Schulden een structurele plaats binnen het reguliere curriculum van de opleiding Sociaal Juridische Dienstverlening, waardoor alle studenten kennismaken met dit onderwerp.¹

Ten derde is er een wisselwerking tussen onderzoek, onderwijs en praktijk. Door het project is duidelijk een maatschappelijk relevant thema geagendeerd. Beide lectoraten zijn zichtbaar en treden actief naar buiten in de media. Zo zoeken we contact

¹. In het curriculum van de SJD-opleiding is in het tweede studiejaar de cursus Thema: Financiële Vraagstukken opgenomen.

met mogelijke gebruikers van de ontwikkelde kennis, bijvoorbeeld met (lokale) overheden en initiatieven als Leven en Financiën (LEF) en Uitedemin.nl. Er zijn diverse publicaties, lezingen en presentaties, waarin we deze mensen bijpraten over de laatste ontwikkelingen in ons vakgebied. Op ROC MN leidde dit tot een financieel spreekuur. Wekelijks wordt er op diverse locaties van dit ROC een financieel inloopsprekuur georganiseerd. Dit spreekuur is onderdeel van de zorgstructuur van ROC MN en wordt bemenst door HBO-stagiaires. Tegelijkertijd nodigen we professionals uit om in cursussen in het reguliere curriculum en in de minor over de praktijk te vertellen.

We kijken terug op een project dat van veel waarde is geweest voor de driehoek onderwijs, onderzoek en praktijk en dat meer dan voldoende onderzoeksmateriaal heeft opgeleverd voor verdere vruchtbare kruisbestuiving in die driehoek.

Literatuur

Anderson, M. en Heijst, P. van (2013), FiS – Financieel Spreekuur ROC Midden Nederland. In: *Preventie: Voorkomen is beter dan genezen!* Jungmann, N., Geuns, R., Klaver, J., Wesdorp, P. (in druk).

Appelboom, T. (2012). *Schuldpreventie op het ROC Midden Nederland*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.

Bommel, M. van (2007). *Schuld of geen schuld?* Utrecht: Universiteit Utrecht.

Butter, R. en Verhagen, S. (2012). *Kwaliteit van praktijkgericht onderzoek in het Kenniscentrum Sociale Innovatie: een aanzet tot integraal prestatie management*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.

Ephraïm, M. (2012). *Schuldpreventie onder MBO-studenten in de gemeente Utrecht*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.

Heijst, P. van en Verhagen, S. (2009). *Jongeren en schulden, de leerlingen van ROC Midden Nederland in beeld*. Amsterdam: SWP.

Heijst, P. van en Verhagen, S. (red.) (2010). *Geld rolt. De rol van professionals bij financiële bewustwording van jongeren*. Amsterdam: SWP.

Jurrius, K., Heijst, P. van en Bollinger, S. (2012). Praktijkgericht onderzoek en een onderzoekende houding: opleiding en lectoraat verbinden onderzoek en onderwijs voor praktijkontwikkeling. In: *Kwalon, Tijdschrift voor Kwalitatief Onderzoek*, (17), 3: 13-17.

Jurrius, K. (2013). *Uit de spagaat! Naar een kwaliteitsraamwerk voor Participatief Jongeren Onderzoek*. Amsterdam: Ipskampdrukkers b.v.

Nibud (2005). *Financieel gedrag van werkende jongeren 2005*. Utrecht: Nibud.

Reesink, D. (2012). *Een onderzoek naar het functioneren van het Financieel Spreekuur op ROC Midden Nederland van september 2011 t/m mei 2012*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.

Verhagen, S. (2008). *Participatie en maatschappelijke ontwikkeling*. Oratie Hogeschool Utrecht. Utrecht: Hogeschool Utrecht

Verhagen S., van Heijst, P. en Koot, E. (2008). *Jongeren en Schulden*. Projectvoorstel Raak Publiek, regionaal innovatieprogramma jongeren en schulden. Utrecht: Hogeschool Utrecht.